

TELEPÜLÉS, FALU, VÁROS

Finnország földrajzi viszonyai alapján.

A 19. század elejéig hiányoznak a geografia igazi képviselői. Sőt a földrajz tárgyát illetően is megoszlanak a tudományos fel fogások és a legújabb időkig nem volt meg annak szabatos körülhatárolása. Az újabb földrajzi monografiák fejezetei is csupán a munkatársak egyéni szakfejtegetéseire szorítkoztak és hiányzott belőlük az átfogó és átható földrajzi szellem, a geográfiai tényezők összműködésének, kölcsönhatásának el nem mellőzhető figyelembevétele.

Granö az, aki nagyszerű meglátással annak bizonyítására dolgozza ki módszerét, — *Reine Geographie, Helsinki 1929* — hogy akár „táj“-nak, „környezet“-nek, vagy „művi“-nek is hívassék egy földrajzi szempontból tudományosan kutandó terület, az kizárólag — mint complexum — *azaz mint összeség* alkothatja a földrajz tudomány sokat vitatott tárgyát. Így éppen olyan körülhatárolt és sajátosan egyéni lesz a feladata mint a többi tudományoknak. Ugyanis, — míg az emberrel magával kizárólag az anthropológia, a növényvilággal a botanika, az állatvilággal a zoológia foglalkozik, — *a tiszta geografia az embernek és környezetének — mint összeségnek a tudománya.*

Ha valaki foglalkozott Granö fent említett nagyértékű munkájával, annak a részére talán nem lesz közömbös, ha Granö egyik legújabb értekezése „Gehöfte und Siedlungen in Finnland“ Helsinki 1937. nyomán bemutatunk egy földrajzi áttekintést újabb bizonyosságául annak, hogy a természeti, emberi, történelmi jelenségekből földrajzi az, ami kölcsönhatásokon épül fel.

Egy ország településének módja függ a népesség kereseti lehetőségétől és kulturfokától, a kiterjedése pedig elsősorban a népesség számától és a település életkorától. Minél több az ember és minél hosszasabban lakik egy területen, annál több nyoma marad életmegnyilvánulásának.

Finnország északi és keleti része széles sávokban lakatlan. Itt a domborzat, folyók, tavak, erdők, ingoványok változó kombinációja a tájat terméketlen, természetes voltában mutatja. Másutt a természeti formák mellett mutatkoznak az ember jelenlétének

bélyegei is (Granö szerint : átalakított anyagok) : utak, lakóház, gazdasági-épületek stb. csoportjai, települési foltok. Így a sajátos finn félszigeten a sűrűn lakott „műveltség teremtetten“ (Kultur Finnland) terület szemben áll a „természetadta“ (Natur Finnland) területtel. Minden jelentős települési központ a kultur terület belsejében található ; kulturtáj jellegét a mezőgazdaság határozza meg. A vízpartokon rétek, mezők keskeny szegélyei visznek át a természetadta területbe, ahol kivételesen szakítja félbe az érintetlen természetet egy magányos tanya, major.

A lakóhelyek — vagyis épületek, udvar, utak stb. összesége, ami az emberi élethez szükséges, — Finnországban is igen különbözők. A különbözőséget nemcsak a kultúra, igények stb., de itt döntően az életmód szabja meg. A lappok még nomádok. A halászlappok négyszer költöznek évente a különböző évszakoknak megfelelő kúnyhókba. De megvan a lakóhely változtatás a városok lakóinál is, ámbár ott a cél : az egészséges környezetben való felüdülés. Az északi államoknak ez a jellemző nomadizmusa fontos települési tényezővé válik. A nagyvárosok magját alkotó többemeletes kőházak helyett ma már több magánlakás épül a városok perifériáin, közelebb a természethez. Ezt a centrifugális terjeszkedést előmozdítja a gyors és olcsó közlekedési lehetőség.

A majorok, lakóházak többnyire egyemeletesek. Az építőanyag szinte kizárólag fagerenda, uralkodó tetőforma a nyerges tető. Többnyire zsindegyel fedettek, csak távoleső vidéken lehet még találni szalma vagy nyírfahéj tetőket. Az ajtók és lépcsők védelmére szolgáló nyílt, gyakrabban zárt tornác fontos része a lakóháznak. A legkisebb és legkezdetlegesebb lakóházai a lappoknak vannak. A majorok fontos kiegészítői a gazdasági épületek. A baromistálló gyakran kőből épült és nagyobb a lakóháznál. Hozzátartozik a szénapadlás. Ezenkívül fürdőház, gabonaszárító, tűzifa, kocsik, gazdasági eszközök védelmét szolgáló épületek egészítik ki a majort.

A legtöbb finn város kis települési központ, nagyobbára falusi jelleggel. A tipikus finn városi ház is fából épült egyemeletes, teteje bádoggal vagy kátránypapírral fedett. Hosszanti oldalukkal sorakoznak az utca mentén, az utcasarkon többnyire sarokház van. Az udvarok terjedelmesek, gazdasági épületei nagyok. Fővárosi jellege egyedül Helsinkinek van. A többi nagyobb városnak csak a központjában vannak kőből épült, kifejezetten városi házak.

A tengerpart és a kis homokpadok igen csábítóak nyári villa építésére. Helsinki és Turku környéke a legnagyobb villaterületek. Nagyon változó formában épültek, a régebbieken sok a kiugró és tornyocska, az utolsó évtized stílusa egyszerűbb lett. Mivel a villák életfeltételét és jelentőségét a víz adja meg, elengedhetetlen tartozékuk a fürdő- és csónakház.

A majorok elhelyezése azoktól a tényezőktől függ, melyek a települést előmozdítják. Előmozdító tényező a közlekedés lehetősége. Mivel Finnországban az erdők és lápok súlyos közlekedési akadályok, azért a víziútak a nagyobb jelentőségűek. A felszíni formák majdnem horizontálisak vagy gyenge lejtésűek, tehát nem akadályai az építkezésnek. Az építő anyag nem okoz sok gondot. Alapnak kitűnően felhasználható a szikla vagy moréna, a fa is mindenütt hozzáférhető. Hogy mégis nagy kiterjedésűek a lakatlan területek, ennek oka a lápok gyakorisága.

Az épületek elrendezésében egyetlen tudatos törekvés, hogy a lakóház homlokzata délre nézzen. Ha vannak is különböző természeti tényezők, melyek a települések fekvését erősen befolyásolják, mégis megkülönböztethetünk néhány, a finn tájra igen jellemző főtípust. Ilyenek: *parti-*, *mezei-*, *útmenti-*, *magas-* és *őztelepülés*.

Legfontosabb ezek közül a *parti-település*. Legterjedelmesebben az ország déli- és délnyugati, tenger és tópartjain, ritkábbak a belterületek tómelekein, továbbá északon a lapp föld folyó- és tópartjain alakult ki. A lakóház nincs közvetlenül a part mellett, de a csolnak-, szerszám raktár révén a parttal összeköttetésben marad. Több ok is van, ami az embert a parttól távolabb kényszeríti. Ilyenek az aljzat nedvessége, az áradás veszélye, nyílt partokon az erős széljárás. E települések kialakulását a víz jelenlétén kívül a lakosság foglalkozása is döntően meghatározza. A tengerpart és sziklapadok az ország legrégebb közlekedési és halász-területei.

A vetések, mezők területe külön típusba tartozik. Dombos, tavas vidéken is megtalálható e típus erdővel keveredetten, de leghatározottabban a D.K.-i sík területen alakul ki. Lényeges bélyege a vetés, de a gabona északi határa felé inkább a mező, a közelben folyó vízzel együtt.

Jellegzetesen alakít településeket az úthálózat is. Finnországban olyan laza az úthálózat, hogy ez a forma csak az országútak, vasútvonalak mentén alakulhatott ki. Legnagyobb számban a főváros környékén tömörülnek az *útmenti-települések*,

Ha a lakott területek viszonylagos magasságát vesszük figyelembe, két típus különböztethető meg: *mély- és magas település*. Mindkettő gyakori, de az utóbbi feltűnőbb, mert a viszonylag magas (30—100 m.) pontokon az épületek messze ellátszanak és így jellegzetes tényezői a tájnak. Tipikus formájában a *magas település* lapos tetejű emelkedésen fekszik, körülötte szántóföldek, a lejtőkön erdő. A víz jelenléte a magasság lehetetlenné teszi az úthálózat is ritkán játszik szerepet. Keletkezésük magyarázata, hogy az emelkedések csúcs felszínének nagy a termékenysége és az éjszakai fagyveszély is kisebb fent, mint a völgyekben. Ha a dombot csúcsáig erdő borítja, külön névvel Vaara-településnek nevezik. Ennek a települési formának kultúrtörténeti jelentősége is van, mert az ősrégi finn törzseknek ez volt a települési módja.

Különleges típus az *óz-település*. Az óz-ok sajátos, a belföldi jég irányában húzódó emelkedések, a tájban világosan kiemelkedő hátaik. Keskeny, de hosszú vonulataik természetes utakként, vasúti sínekként szelik át a vizeket és lápokot. Földmívelésre általában nem alkalmasak, csak a lejtők lábában van a gazdálkodáshoz használható lerakódás; maguk a hátaik ezért gyakran lakatlanok.

Népsűrűség szempontjából az ország kultúra-teremtette déli felében van a 3·8 millió lakosság tulnyomó többsége. Km²-ként 20—30-ig emelkedik itt a majorok száma, míg a természetadta területen 1 marad. A gabona északi határa mentén és a fölött van a lappok igen gyéren benépesített, részben lakatlan területe.

Az első település a tengerparton történt, innen haladt tovább a belvizek mentén. Az előretörő kultúrával először egyes majorok létesülnek nagy távolságban egymástól. A családtagok szaporodásával az épületek száma is gyarapodik és major csoport keletkezik. Ez a finn tájban a település két főfajtája. Folyók mentén a major csoportok vonalas települést alkotnak, a tengerparton bokor település a gyakoribb. Tulajdonképeni falu igen kevés van és nem jellegzetes a finn tájra. Vagyis ebben az országban a zárt tömörülések helyett a laza települési formák a túlnyomóak és jellegzetesek. De nem számítódnak ide a városok és ezekhez hasonló kisebb helységek. A nagyobb városok zártak, gondosan megépített az úthálózatuk. Finnországban 38 város van, de lakóinak száma — az 1935 évi népszámlálás adatai szerint — együttvéve sem éri el az 1 milliót. Ez világosan mutatja, hogy a városoknak a jelentősége a finn tájban csekély, lokális. Annál nagyobb a szerepe a városok lakóinak az együttműködésben, a haladás terjesztésében,

— ahogy Granő mondja — „a geografiai physiológiában.“ A városi ember tevékenyebb, befolyása, formáló ereje messze tájakra is kihat, munkája a táj átalakításában gyorsabb mint azt csupán a statisztikai adatok alapján bárki is gondolná. 80 évvel ezelőtt az összlakosságnak csak 6 0/0-a élt a városban és ma már legelsősorban a tengerparti városok gyors nekilendüléssel jelentőségteljes kereskedelmi gócpontokká fejlődtek.

Végül ha összegezni akarjuk az eddig elmondottakat oly módon, hogy az átalakított anyag (tehát az emberi tevékenység) hatása alapján Finnország különböző részeinek karakterét kiemelő területbeosztást kapjunk, megállapíthatjuk, hogy e beosztást csak a települések faja szerint lehet elvégezni. Ilyen alapon Granő Finnországot 12 részre osztja fel. Ezekről is beszámolni azoban a részletekbe való tulságos elmélyülést jelentené.

Ismertetésem elején már említettem, hogy Granő földrajz alatt az ember és környezetének összességét érti. Ebben az összességben fontos szerepet juttat az átalakított anyagnak. Céлом az volt, hogy igen röviden bemutassam, hogyan tudja ő ezt az általa hangsúlyozott földrajzi tényezőt a természeti, történelmi, gazdasági jelenségekkel földrajzi egységgé kovácsolni.

dr. Mészáros Olga.